

Л. Старицька-
Черняхівська

ОСТ
ВІ
ІЙ
СНІП

Theodor Iwaniw
101 Glendale ave
Liverpool N.Y.
Tel. 457-1000

ЛЮДМИЛА СТАРИЦЬКА-ЧЕРНЯХІВСЬКА

ОСТАННІЙ СІП

ЕТЮД НА І ДІЮ

diasporiana.org.ua

Організація Оборони Чотирьох Свобід України

НЮ ЙОРК

1958

ЛІТЕРАТУРНА ПЕРЛИНА

(Передмова)

Драматичний етюд Людмили Старицької-Черняхівської „Останній Сніп” не лише належить до перлин нашої літератури, а й в розлогій діяльності Покійної становить позицію, безумовно, дуже видатну, якщо не найвидатнішу.

Відомо, що перу Л. Старицької належать, oprіч літературно-критичних праць і безлічі статей на літературні й загальні теми, також ряд драматичних творів: „Сафо”, „Крила” і — найбільш знаних і популярних — „Гетьман Дорошенко”, що належав до залізного репертуару останніх літ театру Миколи Садовського в Києві.

Задужева подруга Лесі Українки — Людмила Старицька — драматург відчула аж надто потужний, „подавляючий” вплив геніальної письменниці. То ж не давно, що сліди цього впливу, ба навіть певного епігонства лежать на ранній драматургії Л. Старицької враз з непереборними „родинними” традиціями її незабутнього батька. Лише в відносно пізнім „Дорошкові” авторка перемагає канони догасаючого „романтичного реалізму”, школи Карпенка-Карого та Михайла Старицького, і збагачена досвідом „модернізму” та „титанічного ходу по вершинах” своєї геніальної подруги, наближається до виборення власного стилю.

„Останній Сніп” з’явився значно пізніше. І цю розмірами невелику річ ціхус вже безсумніву і власний стиль, і дозрілість майстра*). Письменниці пощастило тут, може, власне наслідком свідомого звууження розмірів („драматичний етюд на одну дію”) виконати

---

*) Довелось лише побачити, але, на жаль, не прочитати драму „Мазепа”, правдоподібно останній драматургічний твір покійної письменниці, виданий вже в підсоветськiм Києві в кінці 20-х рр.

завдання, — скупчити й зосередити творчу енергію, і тим досягнути справжньої перемоги (що, до речі, нераз трапляється в стратегії так військовій, як мистецькій).

Тут на місці буде додати гіпотезу, що її доводити було б тяжко, хоча б вже... з браку місця. Видається бо, що в умовах власної державности (або хоч якої-такої політичної автономії) з Людмили Старицької-Черняхівської виросла б політична діячка на велику скалю і у великім державнім стилі. Її характер, її талант, її расовий темперамент, не знаходили в нашій дійсності літературних — лише форм. Згадати б її виступи національно-суспільного характеру, а серед них постава цієї жінки на т. зв. суді членів Союзу Визволення України р. 1929.

Перефразовуючи знане окреслення Лесі Українки Іваном Франком, можна було б сказати, що на процесі СВУ саме Людмила Старицька-Черняхівська була „чи не єдиним мужчиною“.

**
*

В роках Визвольної Війни почастило (1919 року) побачити цю одноактівку в конгеніяльній реалізації Миколи Садовського. І враження від того залишилося яскравим і живим вже назавжди. Пізніш, з принагідної розмови з тим корифеєм нашого героїчного театру, прийшлося почути — (р. 1926), що роля старого полковника з „Останнього Снопа“ належала до найбільш улюблених, найбільш близьких його серцю. І саме цю одноактівку М. Садовський, вже старий і досвідчений, оцінював високо і як актор, і як режисер.

Виставлений М. Садовським вже не в умовах власного ківського театру, а на кону досить провінційального театру тимчасової нашої „воєнної“ столиці — Кам'янця, „Останній Сніг“ вражав своїм зовсім не „побутовим“ чи там реалістично-романтичним сценічним оформленням. Це була вистава, режисована великим актором, який вклав у неї увесь свій пізній досвід, усе своє багатюще майстерство, усі новітні здобутки театрального мистецтва, і, розуміється, увесь свій, загострений війною — патріотизм. Ту кам'янецьку поставу „Останнього Снопа“ можна було б назвати майже символістичною.

Навіть жупан, в якому виступав в ролі Андрія Не-
щадими М. Садовський, був підкреслено солом'яного
кольору. І коли М. Садовський падав, ранений на
смерть сердечним ударом, то падав справді, як важ-
кий, злотавий „сніп”, не згинаючись, цілою своєю ви-
простовано-штитивною старокозацькою статурою.

**

Є таке латинське прислів'я, що „книги мають свою
судьбу”.

„Останній Сніп”, як і попередні твори, ніколи не був
особливо почитним чи популярним. Повного зібрання
своїх творів Людмила Старицька-Черняхівська так і
не дочекалася . . . „Другі видання” у нас (поза „Кобза-
рем”) традиції не мають і, певно, ще не скоро матимуть.
Отже свій, ще з Києва, примірник „Останнього Снопа”
беріг я, як то кажуть, як зіницю ока, в моїй варшав-
ській бібліотеці -- серед найдорожчих скарбів (вели-
чезна hoholiana, листи й недруковані вірші Юрія Дара-
гана, переписані фрагменти „Сліпців” М. Бажана, ста-
ранно, прерізними способами, зібрані твори Марка Во-
роного і багато-багато іншого, що згинуло безповорот-
но . . .). А що мені завжди залежало на виставі цієї
речі, то я дав книжечку людині, що могла б ту виста-
ву здійснити. Це було під час німецької окупації. На-
дійшов наш Другий Ісход. Ми з тією людиною роз-
губилися по світі і примірник „Останнього Снопа” зник,
здавалося, безповоротно. Та ось несподівано, по стіль-
кох роках, аж у Чикаго знайшлася, розуміється, вже
не моя книжка, але її передруковано на машинці, до-
сить пошарпана і не досить чітка копія . . .

Отже появу цієї книжечки треба завдячувати Ш. Па-
нові Петрові Зіянченкові, якому складаю тут свою
окрему подяку.

Евген Маланюк

ДІЄВІ ОСОБИ:

АНДРІЙ НЕЩАДИМА — запорозький січовик, високий, стрункий, обличчя суворе, шляхетні риси.

СЕМЕН НЕЩАДИМА — полковник, незвичайно гарний; убраний в комзол царського двору. Білий парик.

ГАНУСЯ — дочка його 15 років. Розрада і промінь у хаті.

1-й КУМ-ТОВКАЧ — полковник, літній, огрядний, увесь коливається.

1-а КУМА — стара, гордовита полковниця.

2-а КУМА — гарна, жартовлива, вогонь-молодиця.

2-й КУМ-ГОРЛЕНКО — сухий, високий.

БАНДУРИСТ-СЛІПЕЦЬ.

БАБА.

МОЛОДИК.

ЧЕЛЯДНИКИ, КОЗАКИ ТА ІНШІ.

Діється в останній чверті XVIII століття.

Велика світлиця старосвітського козацького будинку. По стінах килими, дорога зброя; на полицях срібний та позолочений посуд; годинник в довгій дерев'яній шафочці; підлога вся застелена килимами. По стінах портрети полковників козацьких та гетьмана Богдана Хмельницького. Під стінами лави зі спинками, застелені килимами. Ліворуч канапа — кріселка тогочасного стилю. Праворуч, у дальшому кутку, кафляна грубка. Трохи ближче до глядачів стіл, застелений килимом; на ньому воскові свічки у високих шандалах, усякі шпиргали. Під стелею темний дубовий сволок. Двері просто, ліворуч та праворуч. Різдво. В кутку стоїть сніп, кутя, узвар. Світяться лампадки. Вікна з дрібними шкельцями всі заповнені снігом. Місячне проміння.

Я В А І.

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

(Сидить біля столу. Перед старим — зшиток; він пише помалу, виводячи літери. На ньому кожушанка, або байбарак на хурті. Біля стільця стоїть висока палиця. Двері просто відчиняються, увиходить Семен Нещадименко, за ним дві пари кумів; старша кума несе дитину. За кумами входять кілька челядників).

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Прошу кумів коханих до світлиці.
Ясновельможні, дякуєм за те,
Що акт хрестильний рачили із ласки
Зичливістю добродійською ви
Оздобити й прибули персонально.

КУМ 1:

Ми дякуєм.

КУМ 2:

Всі дякуємо щиро
За той респект, що нам вашмосць вчинив,

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Ясновельможних швидко роздягнути.
Померзли?

КУМ 1:

Ні, мені не дошкуля
Ані мороз, ні заверюха.

КУМА 2:

Ще б пак, не проберуть!

КУМ 1:

Ха-ха, ха-ха! То так.
А видалась зима таки завальна...
Геть замело усі шляхи.

КУМ 2:

Москаль

Все дме та й дме.

КУМ 1:

Ох, Господи!

КУМА 1:

Здорові

В господі вашій будьте! З святом всіх,
З хрещеником вітаємо.

НЕЩАДИМИ (разом):

Спасибі!

КУМА 1:

Благословив Господь і Вашу мосць
Нашадком і наступцем добрим.

КУМА 2:

Правда,
Дитиночка, як ягідка! Козак!

КУМ 1 (Підходить до старого Нешадими):

І панові родителеві втіха,
Нащадок є, щоб корень не всихав.

КУМА 2:

Нехай росте хороший та моторний,
Чорнявий, чорновусий та ставний,
Щоб гинули за ним всі панни і пані.

КУМ 2:

І панії?

КУМА 2:

Хіба вже паням зась
До чорних брів, до чорних вусів?

КУМ 2:

Кумо,
За річ таку обдарувати слід,
Добродійко і пані моя мила,
Прошу цю стьожку щиро-золоту
На спомин взять.

КУМА 2:

Їй без стьожки б не забула.
Але прошу я, кумоньку, і вас
Гаптовану цю хусточку прийняти
Із рук моїх.

КУМ 2:

То треба й ручку дати,
Що гаптувала хусточку так гарно.
Ой, рученько білесенька!

КУМА 2:

Ха, ха!

Десь на Москві знайшлись біліші...

КУМ 1 (До старшої куми):

Пані

І кумонько поштивая моя,
По доброму і давньому звичаю
Дарую й я вашмилість дукачем.

КУМА 1:

Прошу й тебе, полковнику, від мене
Гаман цей взять, ще й дріб'язок там є,
Щоб грошки плодилися.

КУМ 2:

Е, пані!

Там плодяться і так, мов комашня.

КУМ 1:

Хо, хо, хо, хо! Яку ж родину маю:
Самих синів аж семеро!

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Сини!

Сини у дім, — не з дому. Ось як дочки
Посиплються, то це уже не жарт.

КУМА 2:

Товар дорожчий?

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Ще б пак, пані! Коштів
На вас зіходить скільки! Тільки й дбай
Про фанти, та клейноди, та убранство
Усяке ваше дамське.

КУМА 2:

Ха, ха, ха!

Як прибереш, то й глянути миліще.

КУМА 1:

А господарство б як без нас велось?
Дочка в господі — поміч, і велика.

КУМА 2:

А з сина що? Поїде на Москву,
Та й згадує лиш — як охрестили.

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Й дочку

Не гріх би теж повезти на Москву:
Вже треба й їм привчатись до звичаїв
Шляхетних. Я намовив на Москві
Родимку закордонную — німкеню,
Приїде діти вчити.

КУМА 2:

Цур і пек

Німкеням тим.

КУМА 1:

Без них жили ми, пане,
То й житимем по-старосвітськи.

КУМ 1:

Ні,

Ма рацію наш кум вельможний, треба
Й нам потраплять за другими.

КУМА 1:

Дарма!

Хто старожитне з предків заслужоний,
Той матиме респект і без німкень.
Говоримо, як знаємо, дурніші
Не будемо від тих московських пань.
Аби були побрязкачі, — знайдеться
Послухачів до-схочу. А тепер
Хрещеника вже треба показати
І пані-матці.
(Виходить, а з нею й 2-га кума).

Я В А П.

КУМ 1:

Хо, хо, хо, хо!
Розсердилась. А гордовита пані,
З Полуботків.

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Прошу сюди, сюди,
Тут вигідніше буде. (1-й кум сідає з Се-
меном Нещадимою на кріселках, 2-й —
підходить до старого Нещадими).

Що чувати,
Що робиться у нас?

КУМ 1:

Та ось було
Зібрались ми в обозного на раду
Для певного консесу в справах тих
Рейменту взглядом нового... Ну, потім
І попіяхом. Хо, хо, хо, хо!
(Провадить далі розмову).

КУМ 2:

А ваша мостць
Все пишете меморію і в свято?

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Пишу, пишу... Для мене свят нема,
А будні лиш zostалися. Хотів би
Усе списати, все, що знав, що чув,
Щоб слава хоч лишилася на світі,
Коли уже все втратили.

КУМ 2:

Ох, ох!

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Та ось ніяк домацатись не могу,

Як сталась та атака нам, що з нас
Ніхто й не знав, що йде до нас Текелій...

КУМ 1:

І попіяхом!... Хо, хо, хо, хо, хо!

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

І хто його степами перевів
Так назнамки? Ти був на той час, сину,
Отаманом якого куреня?

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Полтавського.

КУМ 1:

Е, куме, ні! Полтавським
Курінним отаманом був Ширяй.

КУМ 2:

Так, так, Ширяй! А пан був Кременчуцьким.

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

А може й так, чи то ж не все одно, —
Ті курені стояли поруч.

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Треба

Списати все по-правді, щоб коли
На те писання глянув хто, дізнався б:
Хто, де й коли і за що умірав,
І на що жить лишився. Ох, лишились,
Лишились жити й ми...

КУМ 2:

Од Бога все,

На Нього вся й надія наша, пане!
Він побідив, то Він і вознесе.

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Він побідив... Він побідив, то правда.

Коли б не Він... Й не здумаю ніяк,
Як сталось так, щоб голіруч...

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Е, батьку!

Навіщо те вже згадувати! Нам
Загоїти ті рани наші треба.

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Не треба, ні! Хай ятрються. Поки
Пече вогнем, ми хоч журитись будем,
А заживе... (Махнув рукою) Ще в Січі на
[той час
Я чув та щось забувся вже, про зраду..
Казали, ніби зрадив хтось...

КУМ 1:

Так, так,
Те чули й ми і, навіть, в літописній
Меморії читалисьмо про те,
Що зрадив хтось і перевів степами.

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Домацатись би хтів я, хто і як...

КУМ 2:

Що зрада та!

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Та чи була ще й зрада!

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Без неї б він так потайки не зміг...

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Ну витнув би піввійська. З ним же стало
Круг Січі більш, як шістдесят полків
І битись нам було зовсім даремне.
Розважили вже долю нашу й нас,
Чи так, чи с'як, а знищили б...

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Хоч слава
Лишилася б... Хоч честь лицарську ми
Не втратили б... Його б оборонили...

КУМ 1:

Та хто ще зна... Такий вже присуд нам,
Що дякувати Господеві треба,
Що в розрухах тих нас переховав
І дїбр своїх не дав нам утеряти.

КУМ 2:

То слухна річ. Бо після акцій тих
Загналися в такі ми тарапата,
Що як із них і вибрели, Біг ме!
Ще й дякувати маємо. Та ось де,
Ви, кумоньку, понад усіх старшин
Піднеслися в ґрунтах, в респекті... Слава
Про господарство ваше скрізь іде.

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Пильнуємо, то й родить добре.

КУМ 1:

Скільки

На ругу стало?

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Та по двадцять кіп.
І зерно все добірнее. Учора
Домолотив останній сніп.

КУМ 1:

Так, так...
А ми після Пречистої скінчили.

КУМ 2:

Та кумові й родитель помага,
Догляне все і жнив, і косовиці...

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Минулося! І я колись косив,
Та косарі мої лишилися в полі, —
Наїлися залізних галушок.

КУМ 1:

Ох, ох, ох, ох!

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Родитель все слабують,
Вже немощні...

КУМ 2:

А винокурні як?

КУМ 1:

Хвалитися не хочу, а на вишинк
В двір шинковий, в Єлисавет післав
П'ятнадцять кухв горілки, та в Горішки
Великих п'ять і вісім ще малих.
А ще учора вирядив три мажі
В мої двори шинкові у Кодак.

КУМ 2:

Тепера й ми вже куримо і Гданську,
І Дубельтівку... Майстра я добув
З Німеччини...

КУМ 1:

А як тютюн, почому?

КУМ 2:

Підліший — два, а кращий — злотих три
За камінь взяв.

КУМ 1:

Так само й ми.

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

А скільки вже продали?

КУМ 2:

Та камнів з п'ятдесят,
Та в хуторі лишилось ще багато,
Постарчимо, аби-но покупці.

КУМ 1:

Й челядники. Бунтують посполиті
І послушенства вже не віддають.
Скортіло, бач, всім визутись на волю
Порвалися, було, оце з дуб'єм
На сотника Кодацького, заледве
Відбили слуги. Чути вже й на ранг
Не віддають послуг належних.

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Мабуть

Наприкрилась вже людям старшина.

КУМ 2:

Всього бува. Та що ж його робити?
Сам не розробиш всіх ґрунтів
Маєтностей, дарованих респектом
За службу нашу військову, часом
То заженеш усіх людей на поле
І у жнива.

Я В А Ш.

(Увіходить баба, за нею молодий козак).

БАБА:

Сюди, сюди...

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Це хто?

БАБА:

До милости твоєї вершник.

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Звідки?

МОЛОДИК:

Із Кодака. Із святом вас! (Кланяється)

ВСІ:

Спасибі.

МОЛОДИК:

Вітають вас пан сотник з днем святим,
І дякують за хліб родинний пану,
І шлють оце від себе на ралець
Родинний взвар для пані-господині,
(Подає бабі горщик)

Лист панові полковникові ось
Наказано до рук самім віддати,
(Подає листа, полковник бере листа
[й читає])

І хронічку козацьку, пане, вам
(Подає старому загорнений в хусточку
[старий зшиток]).

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Гаразд, гаразд. Спасибі... Шира дяка
Зажди лишень. (Добуває з кишені таляра
і дає молодикові)

Гей, бабо, забери
Молодика, та почасть гарненько.

БАБА:

Ходім, ходім!
(Виходить з молодиком).

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

(Перегортає листи в зшитку)
Оце й гаразд... гаразд...
Звір на ловця... Про руйнування Січі...
Того й шукав... це, мов, намовив хтось.

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

(Згортаючи лист, говорить до кумів)
Від сотника Кодацького лист втішний:
Він повернувся учора це з Москви,
Упевнено полковництвом.

КУМ 2:

Це справа.

КУМ 1:

Той вже свого добуде, — хитрий лис.

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Пітішную відомість ознаймує,
Що мовлено вже певно на Москві
Уставити скрізь строго: посполитим
Не будь одмовним старшині, а скрізь
Послушними в роботі перебувати.

КУМ 1:

Оце й гаразд: без рук хоч поли вріж!
Грунти лежать незаймані, а поля
Розробленого мало, а тепер
Росте ціна й на хліб.

КУМ 2:

А якже, якже...

А що чувати за супліку ту
Про вольності і давнини? Бували
Ви у дворці?

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Були, й були не раз.
Через всю бутність нашу нас тримали
В ласкавій там протекції і всіх
Упевнено про пільги Україні.

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Які ж то пільги! Горе й сміх!

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Та що ж!

Не вернемо всього у мить! Помалу...
Хоч збудемось Колегії, та знов
Допевнимось супліками дозволу
Нам Гетьмана обрати.

УСІ:

Ех, коли б!

КУМ 1:

А бачили самого?*) Контroversій
Не чулисьє яких?

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Все „шумен” був.

Але були допущені до ручки
В самої.

КУМ 2:

О!? Та й що ж?

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Та все, мовляв,

Погодити в Гетьманщині бажає,
Ну й обіця вернути давнини.

АНДРИЙ НЕЩАДИМА:

Коли б то так.

КУМ 1 (Мов зп'янілий):

„Допущені до ручки!”...

Хо, хо, хо, хо! Тепера, куме, все
Що схочете, осягнете.

КУМ 2:

Дай, Боже!

Наприкрились вже нам ті москалі!

---

*) Ц. т. фаворита Катерини II — Патьомкіна (прим.
Е. М.).

КУМ 1:

І з чабанів у нас бували люде,
А з старшини і поготів. Тоді
Й кумів своїх в протекції ласкавій
Удержуйте.
(Увіходить баба і кланяється всім)

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Гаразд, гаразд... Тепер
Прошу кумів вельможних до світлиці
Вже й пан-отець до нас прибув.
Хрещенику на урочистість випить треба.

КУМИ:

Гаразд, гаразд.
(2-й кум іде вперед і виходить в ті двері, що
ліворуч, а 1-й кум біля дверей затримує
Семена Нещадиму).

КУМ 1:

Ви, кумоньку, мабуть
Знов в Петербурх збіраєтесь?

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Одержав
Вже ординацію.

КУМ 1:

Гм... гм...
Так ось, коли... гм... тее... прошу щиро
Інстанцювать в ділах моїх, а то
Про займища й ґрунти Лісківські...

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Чулем.

КУМ 1:

Я вже писав суплік плачливих з п'ять,
Та все не малем жодного респонсу.
Респектом щоб моїх значних послуг

У канцелярії ронених... Тільки,
Щоб не на ранг, бо ж маю сім синів...
Вічистим правом.

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Добре, буду дбати.

КУМ 1:

Щоб взглядом підупалости, мовляв,
Субстанції... хо, хо, хо, хо!

СЕМЕН НЕЩАДИМА (В тон йому):

Та шкоди

Й руїни дібр, що сталася за час
Військових акцій.

КУМ 1:

Хо, хо, хо, хо! Спасибі.
(Виходять).

Я В А І V.

(Двері просто одчиняються. В хату на спинячках увіходять Ганнуся. На їй байбарак і хусточка. Боязко оглядається навколо й, побачивши, що нікого нема, притьмом кидається до діда).

ГАННУСЯ:

Дідусеньку, як весело надворі!
Ой весело ж, та й весело! Це я
Ускочила зігрітись трошки! Змерзла!
Бр!! тра-та-та! Померзли всі пучки!
Колядники з зізвздою, а співають!
Ой, Боже ж мій! А наші козаки!
Чи й янголи співають так на небі!
Ще й з Києва спудеї прибули
З вертепом... Ой, дідусеньку, як гарно!!

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Та цить бо, цить! Хоч дух переведи!

Та сядь сюди, та розкажи гарненько.
(Бере її за руку, унучка боязко оглядається на
двері, стає навколюшки біля діда).

ГАННУСЯ:

Боюся, ой! У хату заженуть.
Як повернулись батько, не пускають
Мене з очей нікуди, кажуть: „Сядь,
Гаптуй отут біля вікна”. Не хочу,
Не хочу гаптувати все, ха, ха!
Хвалилися ще нянька, що німкеню
Якусь до нас татуньо привезуть.
Я й в бур'яни сховаюся! Дівчата
На сміх мене візьмуть! Ха, ха, ха, ха!
Куми у двір, а я хутчій від няньки,
Та й видерлась! А весело ж, ой страх!
Вони й сюди до нас прийдуть з вертепом...
Ха, ха, ха, ха! Ну та й сміх було!
Жид продавав козу і пив горілку,
Москаль прийшов з гарматою... Ха, ха!
Лях наvertsав до унії, а потім
Прийшов козак, ну й гарний, як орел!
І всіх побив! Усіх, усіх, дідусю!
І москаля, і ляха, і чортів,
Таких страшних, з хвостами, та з рогами,
А вже тоді і пісню заспівав!

АНДРІЙ НЕЩАДИМА (Ласкаво пригорта її
до себе):

Унученько! Сама ти, наче пісня:
Весела, і дзвінка, й сумна.

ГАННУСЯ:

Ходім

Дідусеньку, зі мною на часинку.

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Вже немощний, дитино, я, та ось...

ГАННУСЯ:

Все пишете? Сьогодні ж свято Боже.
Хоч на часинку!

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Тішся вже хоч ти,
Поки мала, поки жалю не знаєш,
А вже мені...

ГАННУСЯ:

Дідусю, а про що
Ви пишете?

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Сумні все, доню справи:
Про акції військові.

ГАННУСЯ:

А які?

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Про руйнування Січі. Люба доню,
Тобі те нецікаве.

ГАННУСЯ:

Ні, ні, ні!

Мені усе, усе, усе цікаве.
Я більш за все вас слухати люблю,
Коли про Січ та про страшні походи
Почнете ви оповідати. Я
Над всі пісні люблю пісні козацькі,
Поважні і сумні. А там як раз
І бандурист співав у корчмі. Ненько,
То ж хороше співав! Всі козаки
І слухали й журилися.

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

До речі
Його було б закликати.

ГАННУСЯ:

То я

І побіжу, й закличу.

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Добре, доню,

Заклич, заклич, хай хати не мина.

ГАННУСЯ:

На спинячках, тихесенько, щоб часом

Ще не спинили! Ха, ха, ха, ха!

(Вибігає).

Я В А V.

АНДРІЙ НЕЩАДИМА (Розгортає зшиток і починає вголос читати):

„Все очевисто бачив сам, й на спомин
Вікам прийдешнім списую. Ганджа,
Полковник Переяславський”. Та що це?
Старий Ганджа! Наш славний січовик!
І ти, це ти? Товариш вікопомний.
Твоя рука списала це? Гай, гай!
Ти не схотів під берлом цим лишитись,
Під Турка ти піддався і знайшов
Там наглу смерть, а я життя тут стратив,
Розвіяв всі надії й поросла
Душа моя лиш спогадом, мов мохом.
Гай, гай, гай... гай! І ось, тепера ти
Мов обізвався до мене з домовини...
(Схиляється над зшитком).
Ох, друже мій! Щасливий твій талан,
Що очі ти склепив завчасу...

Я В А VI

(Ганнуся з бандуристом)

ГАННУСЯ:

Вони вже тут, були у нас на дворі...

Сюди, сюди, дідусю! Сядьте тут,
Я ж побіжу і всіх сюди закличу.
(Вибігає до їдальні)

БАНДУРИСТ:
Із днем святим вітаємо усіх
На вік віків...

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:
А звідки, старче **Божий?**

БАНДУРИСТ:
А звідки я? Та хто його і зна.
Співаєм тут, там подаємось далі,
Та й темний я...

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:
Від роду?

БАНДУРИСТ:
Ні, колись
У Січі ще...

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:
З січовиків?

БАНДУРИСТ:
Колишніх,
Ще давніх... Ох! Було, та загуло.
Вже двадцять років темний так блукаю
Межи людьми...
(Увіходять з їдальні гості).

КУМА 2:
А й справді бандурист!
От і загра, і вдарим підківками.
Що ж, кумоньку, чи підете в танець?

КУМ 2:
Така кума і в гріх введе...

КУМА 2:

Ой, горе!
Чи то ж **такий той** гріх страшний?

КУМ 1:

Та гріх у міх!

КУМ 2:

Та й в запічок торбину.

КУМА 2:

Ха, ха, ха, ха! Побачимо, як ви
Ще й танцювати вмієте.

КУМ 2:

Потрапим...

КУМА 2:

Десь на Москві забули вже.

КУМ 1:

Хо, хо!
Згадаємо, кумасенько, згадаєм...
А тим часом нам, діду, заспівай,
Чи про біду...

КУМ 2:

Чи про Солоху... Куме,
(До Семена Нещадими):
Вже ж розговілись люде?

БАНДУРИСТ:

Та яку ж
Співати вам?

КУМ 1:

Співай нам про Солоху.

КУМ 2:

Чи про біду **й** про **Федора**.

БАНДУРИСТ:

Гаразд.

(Здіймає бандуру)

АНДРІЙ НЕЩАДИМА (Суворо):

Співай мені про руйнування Січі
Других пісень не хочу слухать я.

(Зразу веселий гамір вривається. Семен Нещадима спочатку похопився був щось сказати, але видко суворий вигляд батька спинив його. Всі слухають уважно; в дверях скупчились молодики й дівчата. Бандурист починає співати: „Ой з-за гори, з-за Лиману”. Старий слухає, звисивши голову на груди. Ганнуса біля нього).

КУМ 1 (Коли скінчився спів, зітхає):

Ох, ох, ох, ох!

ГАННУСЯ (Плаче по-дитячому й ховає голову в коліна дідові).

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Заплакала дитина.

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Бо в день такий нашо журити всіх,
У хаті свято й сльози не до речі.

КУМА 2:

Дівочі сльози — то роса! Зійде
Хороше сонце й сльози всі осушить,
А сонечко близенько вже... ой, ой!
Хороше, повновиде, чорновусе!
(Обніма Ганнусю).

(Тихо):

Як пригорне, то й опече... Ха, ха!
Старий Товкач (моргає на 1-го кума)
до батька припадає,
Про сина вже заводив річ...

ГАННУСЯ (Крізь сльози):

Ні, ні,
Не хочу я, не хочу я нікого!

КУМА 2:

Тра, та, та, та! Повірю я! Когось
Нагледіла, впав в око хтось?

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Дитину
Сполохали. За стіл чесний просю.

КУМА 2:

Ганнусенько, із нами до світлиці,
Я розкажу тобі... Ха, ха, ха, ха!

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Ясновельможні, — просимо. Гей, бабо!
А ну, лишень, старого нагодуй,
Та наточи слив'янки.

КУМА 2:

Ні, кумасю,
Нехай іде із нами бандурист,
Та заспіва нам.

СЕМЕН НЕЩАДИМА (Кланяється):

Воля панська. Батьку,
А ви ж на salve внукові...

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Ні, я
Нездужаю.

СЕМЕН НЕЩАДИМА (До всіх):

Ну, просимо ж до столу.
Ходім, ходім. От зажурили всіх.

(До слуг):

А челяди чого сюди набилось?

СЛУГИ:

Послухати...

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Не місце тут.

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

То це

Неможна вже вступити у покої
Хрещеним людям?!...

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Челяді. (Виходить).

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Гай, гай!...

(Гості й челядь всі виходять).

Я В А VII.

(Увіходить баба з дитиною і з чаркою вина
на срібній таці).

БАБА:

Вони туди, а ми — сюди, дідуся
Розважити. Дідуньо зажурився,
А втіха тут у хаті є, онучок
У діда весь, мов вилитий! Козак!
От, виросте, та буде Турка бити
І татарву, і москалів, усім
Дістанеться. Е, знатимуть нас люде!
Ще й не в такий каптан нас приберуть,
Почеплять кавалерію і ключчя
На голову надінуть.

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Ет, верзеш

Не знати що.

БАБА:

Не знати що! А тож бо,
Щоб одинак такого пана та
Лишився тут на хуторі? Поїдем
І слави заживемо на Москві,
І хуторів, і грошей! І дідуня
Догледимо! Нехай росте ж здоров
І дідові, і батькові на втіху.
Одкушайте ж, прошу.

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Та вже давай.

(Г'є і кидає червінца на тацу).

БАБА:

Дай, Господи, таким, таким діждати
І на весіллі погуляти.

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Ще

Що вигадай!

БАБА:

Ще діждемо, дідуню!

Хай немовлятко ось полежить тут,
А я піду кумів всіх почастую;
Під грубкою тут затишно. (Виходить).

АНДРІЙ НЕЩАДИМА (Дивиться на дитину):

Лежиш

Мале, мале і безпорадне, й кволе,
Але тобі вже стелиться життя
Шляхом широким, ясним і далеким...
А мій вже шлях дійшов до краю. Ох!
Ти кров моя, в тобі мої надії,
Мої жалі, мое життя і все,
Все, чим я жив і чим болів. На тебе
Все упованіє моє. Куди ж

Підеш ти, сину? Темна, темна доля...
Рости ж, живи, та пам'ятай, що ти
Вродився з сліз, а викохавсь в руїні
Отчизни-неньки нашої... Ох, ох!
Побитої й сплюндрованої дітьми
Й ворогом ненадлим. Не мені
Вже бачити її прийдешне. Поки ж
Ще очі ці не згасли, буду я
Наступцям нашим списувать на спомин
Все, що колись тут коїлось, і як...
Як москалі додержали присяги,
Занапали весь веселий край,
Січ знищили, нарід весь ошукали,
Закатували Кальниша і все,
Все знищили... Всі вольности, все право,
Все те, на чім ми присягали... Ох,
І присягали ж! Може ж, хто хоч гляне
На ці листи, та хоч згадає хто,
Й зажуриться, й заплаче, як журюся
І плачу я тут немоцний, старий,
Нікому непотрібний і самотний,
Мов камень той на битому шляху.

Я В А VIII.

(Увіходить баба, отирає хусткою губи).

БАБА:

Ну й випили! Ух, та й міцна ж вишнівка!
(Бере дитину).
Полежали, вже й до матусі час,
Хай тішитись одиначком. Дідуні
Чолом віддай та й спатоньки гайда!

(Виходить з дитиною. Впродовж всієї цієї дії,
аж до кінця, чути з їдальні бренькіт бандури,
наспівування діда: „Казала Солоха — прийди,

прийди" — і веселий сміх, то тихше, то голосніше, але так, що звуки ці складають тільки тло якихось п'яних, ситих веселощів).

Я В А ІХ.

АНДРІЙ НЕЩАДИМА (Розгортає хроничку і читає вголос помалу, слово по слову):

„А на той час отаман Кременчуцький, як
[відомо

Мені напотім сталось, перевів степами"...
Що... що... таке? Курінний Кременчуцький
Чи я?... Ні, ні! Не може бути!... Він?

(Читає далі):

„З Текелієм умовився й все військо
Таємними шляхами"... Пробі... гвалт!
Не може бути! Одурено! На марне!...
(Вбігає молодик).

Покликати господаря! Брехня!!
Хто каже це? Ганджа, товариш вірний...

(Читає):

„Сам свідком був, як дякував йому"...
Мій Господи!... Це син мій, син єдиний...
Занапастив...

Я В А Х.

(Увіходить Семен Нещадима; каптан на йому різшібнутий, видко тонко гаптовану сорочку.
Лице пашить).

СЕМЕН НЕЩАДИМА (Здивовано):

Що сталося?

АНДРІЙ НЕЩАДИМА (Підводиться, показує рукою на книжку, голос йому вривається шохвилини):

Дивись... Дивись... читай... осліп я...
[стратив розум...

Упився... ну ж... скажи... скажи... Чого
[мовчиш?...

Чого мовчиш?...

СЕМЕН НЕЩАДИМА (Силкується вдати спокійного):

Дурниці.

І невідь що! По заздности й злоби
Ославити мене скортіло людям,
Це хтось з полчан цей пашквіль...

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Це Ганджа.

Полковник Переяславський, товариш.

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Набрехано.

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Набрехано? Клянись,

Клянись мені Христом Ісусом, кров'ю,
Проллятою за наші душі... А!
Мовчиш... Мовчиш... Поглянь мені у очі...
Іуда... ти?! То правда... Цить, мовчи...
Мовчи... (Хапає кінжал і подає йому)
Хутчій бий в серце це, щоб очі
Склепилися відразу...

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Батьку, я

Лиш врятував все славне товариство
Від марного пролиття крові.

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Ти урятував?

Ти вирвав серце з грудей України
І кинув його псам,
Ненатлим псам! Ти, ти, моя надія,

Остання віра!... Каїн, скільки взяв,
За що продав ти неньку рідну?

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Батьку,

Вже зважили там долю нашу й я...

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Хто важив, хто? Недолюдок Іуда
Мій син, мій син!!

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Ні, важив там не я,

А ті, які приборкали нас міцно,
З якими нам не битися... Я знав...

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

И не ознаймив завчасу товариство,
А потайки...

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Я військо врятував

Від страти... Я...

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Ти врятував все військо

І заробив за те ґрунти, млини,
Ліси, степи, гаї і пасовиська,
І через те убрався в цей каптан
І в клочча це! І допустивсь „до ручки”...
До тої ручки... що...

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Лишивсь я тут

В Україні, і ви ж на те пристали,
Щоб Україну рятувати...

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Ох!

Упала враз з старих очей полуда!

Рятуеш ти, рятуєте ви всі
Свої ґрунти, збираєте пшеницю
З скривавлених ланів...

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Бо треба **жить**

Й вбиватися у силу...

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Нащо? Нащо?

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Щоб мати й на Москві респект. Та ось

Ви чулисьте, — старшини всі прохають
За Гетьмана, й обіцяно мені...

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Обіцяно!

Обіцянки-цяцянки...

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

А силою уже не попремо!

Розважте й ви: тепера вже не наша
Тут сила, ну, а жити треба всім.

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Як жити так, то краще вмерти!

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Добре,

Тому вмірать, хто вже своє дожив,
Але мені життя іще смакує,
Ще хочу жити й не піду в ченці,
І в домовину теж живцем не ляжу!
Хай доживем до вашого, тоді
Спакуємось самі, а поки сили, —
То будемо ще борсатися. Так
Судилось нам, то треба так і жити,
А не сидіти тут по хуторах,

Немов вовкам в пашённих ямах. **Треба**
Те брати, що дає нараз життя.
Кується там нове життя.

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Неволя
Кується там, ланцюг на вас...

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Ні, ні,
Старшин усіх дворянами пороблять...

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

А люд увесь повернуть в кріпаків
І віддадуть старшинам на поталу...
І ти... і ти радієш з того? А,
Купили вас, приборкали не лихом,
А добрами...

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

То справа не моя.
Та від добра не буду й я одмовним.

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Ти сорому... ти Бога одцуравсь?
На що ж лили ми кров свою за волю,
На що ми билися з ляхами? Нащо
Загинули змордовані навіки
Твої брати, твої товариші,
Твої діди, нарід твій...

СЕМЕН НЕЩАДИМА (Знизує плечима):

Хтіли меду
Й душили бджіл...

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

А ти вже взявсь братів,
Поплечників своїх душити
І запрягати в ярма...

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Хо, хо, хо, хо!

Мабуть, що їм тепер живеться краще,
Ніж за часів гетьманщини, бо всім,
Що під реймент російський підвернулись,
І безпечніш і затишніше, всі
Відпаслися... Ось — слухайте: дзвенить,
Гуде село колядками-піснями,
Радіють люди...

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Що єдиний день

Дав пільги їм, щоб Господа згадали.

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Вони мені, — чи я їм. Так, тепер —
Пан, чи пропав. Ви бачите, не з мене
Втворилось те, що сталося, але
Нове життя тепера тут кується
І я його не заверну цабе.
Або ти пан, або кріпак. Розважте
Або вгорі, або в долині. Та
Коли б я став і свині зараз пасти,
Не поверну їм волі. Можу ж я
Своє життя прибрати в пишні шати.

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

І ти... і ти...

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

І житиму, й живу,

І розважаю розумом, що треба
Скоритися, не битись марно, а
Вбиватися в колодочки помалу,
Щоб задніх нам не пасти тут. Так, так,
Бо на чиему возі, кажуть, їдеш, —
Того й пісні співай.

АНДРИЙ НЕЩАДИМА:

Так ось коли,
Так ось коли розперезавсь ти, **сину**,
Єдиий мій! Утіхонько моя,
Порадонька остання... Надія,
Моя надія вірна! Так все,
Що діялось, загинуло намарне.
Та кров уся, вся кров, що ми лили,
Що пролили батьки й діди за волю,
За рідний край, постарчила на те,
Щоб з трупу їх гадюки уплодились
Такі, як ти, що одреклись всього,
Всього свого за той маслак, що пані
Вам на поталу кида. А! Скінчив...
Упорався. Іди ж, справляй обжинки,
Вже все пожав, усе домолотив,
Домолоти ж ще сніп оцей останній,
Та й розкошуй, мели і шеретуй,
Щоб не лишилось і зерна малого,
Того життя, души твоїх братів!
Міси свій хліб, скривавлений сльозами,
Печи його, та хай той Божий хліб
Задавить вас, хай камнем в пельці стане!
Продав усе, усе занапастив!
Так будь же ти, будь проклятий, Іудо!
Клянущ тебе усім, що в світі є,
Сльозами тими, що лились у Січі,
Землею рідною, нехай вона
Каміннями труну твою покриє!
Клену тебе всією кров'ю, що
Лилася тут колись за нашу волю,
Залийся нею, утопись!!

СЕМЕН НЕЩАДИМА:

Ха, ха!
Кленіть, кленіть. З прокльонів ваших вітер

У вітрякові крил не поверне!..
(Виходить).

Я В А ХІ.

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Іуда... кат... недолюдок... Ой, серце...
Він — кров моя... нащадок мій! Ні... Ні...
В очах темніє... Боже, що чинити...
Все згнуло... Так хай же гине все...
(Хапає і починає дерти всі свої зшитки).
Всі спогади... всі спогади...

Я В А ХІІ.

(Вбігає Ганнуся).

ГАННУСЯ:

Дідусю,
Що сталося? (Кидається до нього)
Ріднесенький!

АНДРІЙ НЕЩАДИМА (Одпиха її):

Пусти!
Від гада гад! Пусти мене!

ГАННУСЯ:

Дідусю,
Нащо дерете ці листи? Не дам,
Не дам я їх так нищити... нізащо...
Дідусеньку, опам'ятайтесь!

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Геть!
Вони тепер нікому не потрібні:
Навколо все запроданці такі,
Як батько твій!!

ГАННУСЯ:

Мені лишть, дідусю...

АНДРІЙ НЕЩАДИМА (Враз спиняється):
Га... що таке?.. Гуде тут... Стогне щось...
Ковадлом б'є... скінчилось... Що чинити?
Хто порятує?.. хто прийде? Стою...
Мов скеля серед моря... Що подію,
Що учиню?! Валечна хвиля йде,
Все поглине, все змне... Літа... Силу...
Верніть мені! Верніть товаришів!
Верніть життя, життя моє!!...

ГАННУСЯ:

Дідусю,

Я все зроблю вам!

АНДРІЙ НЕЩАДИМА (Вертається до пам'яті):

Ти?.. Хто ти?.. хто ти?..

В очах темніє...

ГАННУСЯ:

Я... я ваша пісня...

Ганнуся ваша... Я не дам... не дам...

Знущатися над вами...

(Припадає з плачем до старого).

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Пізно, доню...

Іде... іде... Вже чую, як земля

На віко трунне падає...

ГАННУСЯ:

Дідусю!..

АНДРІЙ НЕЩАДИМА (Випростується):

Лежатиму і руки ці згорну,

Не підведусь, не встану з домовини,

З тісної хати не прийду вже я,

Ріднесенька, тебе обороніти,

Коли тебе на продаж поведуть

Твої сини, твої горливі діти...
Ох, темно як... Зі мною поклади...
Це все... усе... у домовину... Годі...
Скінчилось все... порвалося...

ГАННУСЯ:

Ні... ні...

Я не віддам паперів ваших зроду!
(Притуляє шпаргали обома руками до грудей).
Я не забуду неньки... Я її
Любитиму, любитиму до віку,
Не пригорнусь до ворогів...

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Що ти

Вчинити можеш з диким, хижим морем?...
Мале, дурне...

ГАННУСЯ:

Нехай дурне, та я...

Я розкажу про все селянським дітям,
Я захищу від всіх вас... я навчу,
Дідусеньку, навчу...
(Припадає до нього з плачем).

АНДРІЙ НЕЩАДИМА (Пригортає однією рукою):

Дитино Божа,

Остання втіхо! (Раптом хапається рукою
за серце і підводиться, втопивши очі в одне місце).

Що... прийшла?

Стоїш, прийшла?.. Вже клеплеш косу?!

ГАННУСЯ (Кричить):

Пробі!!

(За лаштунками чути хор колядників —
„Нова Рада”).

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Співають десь... ховають...

ГАННУСЯ:

Козаки...

Колядники...

АНДРІЙ НЕЩАДИМА:

Ще чую... Рідна пісня...

ГАННУСЯ:

Що з вами?!.. Ненько?!..

АНДРІЙ НЕЩАДИМА (Підводиться на ввесь ріст і з останніми словами падає, як підтятий дуб, розкинувши руки):

Влучила... кінець...

Не забувай...

ГАННУСЯ (Припадає на груди мертвому):

Дідусю, рідний, любий!

(Усі вбігають на сцену: гості з їдальні, а просто виходять козаки з звіздою. Той, що з звіздою, подається наперед і спиняється над групою — Ганнуся, старий Нещадима, — решта козаків скупчились біля порогу. З правих дверей вибігає баба і челядники. Всі закам'яніли в різних групах).

СЕМЕН НЕЩАДИМА (Хутко підходить до

батька, бере за руку, — рука пада)

Умер?!...

ГАННУСЯ (Припала, як чаєчка, на груди старому, ридає):

Дідусю мій! Ріднесенький...

Ріднесенький...

КУМ 2 (Схиляється над покійником і потім під-
водиться. Урочисто):

Полковник преставився.

(Всі хрестяться).

КОЗАКИ (В дверях тихо):

Пером йому земля!

БАНДУРИСТ (Наближається):

І тихий сон,

І вічна, вічна пам'ять...

(Ганнуся ридає).

З а в і с а